

ROMÁN Zoltán

AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN: KIHÍVÁSOK A GAZDASÁG ÉS A KUTATÁS SZÁMÁRA

Visszapillantás. Az MTA IX. Osztályának Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága által 1990 szeptemberében rendezett, a rendszerváltást követő első (e sorozatban V.) Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia fő témája a piacgazdasággá való átalakulás volt, a nyitó előadást Bod Péter Ákos, ipari és kereskedelmi miniszter tartotta. A következő VI. konferenciát a Bizottság, hogy teljesen elválassa a parlamenti választási ciklusoktól, 1996-ra időzítette. Ezen a fő téma a beindult növekedés volt, Soós Károly Attila államtitkár tartotta a nyitó előadást. A 2000-re kitűzött VII. konferencia már a „Felzárkózás és EU-csatlakozás” címet kapta. Előkészítésének idején váltották le Chikán Attila minisztert. Utóda visszavonta a konferencia rendezéséhez ígért támogatást és előadást, de ezt a Bizottság áthidalta. A nyitó plenáris ülésre kerekasztal-vitát tűzött ki a rendszerváltás utáni tíz év tapasztalatairól a korábbi iparigazdasági miniszterekkel. A meghívást elfogadó hét miniszter közül Latorczai János és Szabó Iván utóbb kimentette magát, de jó volt látni, hallgatni öt minisztert (időrendben) Bod Péter Ákost, Pál Lászlót, Dunai Imrét, Fazakas Szabolcsot és Chikán Attilát, ahogyan egy asztalnál ülve felidéztek e zaklatott tíz év történéseit és ebben saját, korábbi szerepüket.

A kerekasztal-beszélgetés során a minisztereknek feltett egyik kérdés az volt: mikorra várják uniós tagságunkat. A vélemények megoszlottak, többségük olvasható a konferenciáról megjelent beszámolóban (a rövidesen megszüntetett Ipari Szemle, 2001. évi 1.

* Az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága által rendezett VIII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia (2004. október 21-22., Pécs) nyitó plenáris ülésén elhangzott előadás.

szá-mában) 2003–2004-et jelölte meg. VIII. konferenciánk címe 2004-ben: „Gazdasági szerkezet és versenyképesség az EU-csatlakozás után”. Középpontjában (ismét a minisztérium támogatásával) már annak megvitatása állhat és áll, hogy milyen kihívásokat és feladatokat jelent a csatlakozás egyrészt gazdaságunk, iparunk, vállalataink, másrészt a kutatások számára. Az új helyzetnek megfelelően: milyen kihívásokkal kell szembenéznünk uniós tagságunkból és gazdaságunk helyzetéből következően.

Kihívások az unió számára

A világ 191 országa között az uniós országok is szembesülnek az olyan *világgazdasági problémákkal, mint a népesedési trendek, a szegénység, a természeti környezet, a globalizáció,* és ezek kezelésére elfogadták az Egyesült Nemzetek „Milleniumi fejlesztési célok 2015-ig” című dokumentumát. Túl ezen 2000-ben, Lisszabonban az unió Tanácsa merész célokat fogalmazott meg, nemcsak megtorpant felzárkózásuk folytatását, hanem az Egyesült Államok *túlszárnyalását* is: „Az Unió legyen a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásbázisú, több és jobb munkahellyel és nagyobb társadalmi kohézióval, fenntartható növekedésre képes gazdasága.”

Az unió számára a fő kihívás ma az, hogy a 2000-ben, Lisszabonban kitűzött tízéves célok nem látszanak teljesíthetőnek. Sőt: egyes tagországok kiugró eredményei mellett az EU egészének újabb mutatói a kutatás-fejlesztés, az innováció, a termelékenység és a versenyképesség terén inkább pozícióvesztést jeleznek, s ez a kitűzött *foglalkoztatási és szociális célok* megvalósítását is veszélyezteti. A Wim Kok, korábbi

holland miniszterelnök vezetésével felállított szakértői bizottságtól 2004 novemberére vártak félidős értékelést és ebben választ két kérdésre:

- A jelentős lemaradás ellenére teljesíthetők a 2000-ban, Lisszabonban kitűzött tízéves célok, vagy módosítani kell a kitűzött célokat?
- Mit kell változtatni a célok teljesítése érdekében?

Újabb kihívást jelent az unió számára a *bővítés* is. Alapvető kedvező hatásai mellett ugyanis a túlszárnyalási célt tekintve *növekedési mutatóit emeli, színvonal-mutatóit viszont határozottan csökkentti*: az egy lakosra jutó GDP átlagát például tíz százalékkal, további gazdasági és szociális mutatóinak többségét jóval nagyobb mértékben.

Kihívások a magyar gazdaság számára

A Lisszabonban megjelölt *gazdasági, szociális és környezeti* célokkal, eltekintve itt a „legek” kérdőjeleiről, teljes mértékben azonosulhatunk. Amikor csatlakozásunkkal vállaltuk, hogy hozzájárulunk e célok megvalósításához, ez egyben nagy nemzeti céljaink szolgálatát is jelenti. Ha a kihívást a magyar gazdaság és társadalom számára egy szóval akarjuk megjelölni, ez: *a felzárkózás megvalósítása*.

Gyakran a *felzárkózás gyorsításáról* beszélünk, de ez eltakarja azt a tényt, hogy az egy lakosra jutó GDP hazánkban a rendszerváltás óta eltelt időszakban mindössze tíz százalékkal lett magasabb, az Európai Unióban 30, az Egyesült Államokban 40 százalékkal (egy magasabb szintről indulva). A különbség tehát ezt az összefoglaló mutatót nézve nagyobb lett, nemcsak a 15 éves időszakban, hanem 1950-hez képest és hosszabb távon is. A *rendszerváltás*, átalakulásunk piactudósággá és csatlakozásunk az unióhoz egészében *sikertörténet*, de további gondokkal: a felzárkózás éppen csak megindult és a maastricht-i kritériumok teljesítésétől igen messze vagyunk.

- A magyar gazdaság előtt álló nagy kettős kihívás ma az, hogy egyidejűleg javítsuk pénzügyi mutatóinkat, csökkentjük a költségvetési hiányt és az eladósodottságot és e pénzügyi korlátok mellett is növeljük teljesítményünket a reálszférában.

Ez utóbbi is kettős kihívást jelent. Az egy lakosra jutó GDP Magyarországon az EU-15 átlagának 56 százaléka, a kibővített unió átlagának 61 százaléka. Az unió 25 tagországa között e mutatót nézve a 20., a termelékenység, az egy foglalkoztatottra jutó GDP tekintetében (Csehországot is megelőzve) a 19. helyet foglaljuk el. A foglalkoztatottság viszont csak Görögország-

ban alacsonyabb és Lengyelország, Málta és Szlovákia esetében hasonlóan alacsony. A foglalkoztatottak 1980-ban mintegy öt és fél milliós száma már 1990-re közel 600 ezerrel csökkent, jelenleg a 4 milliót közelíti. Visszajelzi ezt a Központi Statisztikai Hivatal 1986. és 1999. évi két felmérése is a 15–74 éves népesség összes idő-felhasználásáról. A kereső-termelő tevékenységre fordított idő 24%-kal, egynegyedével csökkent! Az egy lakosra jutó GDP gyarapításához a következő években

- a termelékenység és a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatottság egyidejű növelésére van szükség, a reálszféra számára ez a legnagyobb kihívás.

A Központi Statisztikai Hivatal „Termelékenységünk és versenyképességünk a rendszerváltás küszöbén” című friss kiadványában minderről részletes adatok találhatóak. Ezek arra is felhívják a figyelmet, hogy az üzleti szféra a GDP 57%-át hozza létre, 43%-át a „nem-termelő” szféra (közigazgatás, oktatás, egészségügy stb.). A hatékonyságot, az itt sajátosan értelmezendő (és mérhető) termelékenységet e területeken is javítani kell, időszerű ennek napirendre tűzése. Ez túlmegy konferenciánk tárgykörén, de néhány tanulással bizonyára ehhez is szolgál.

Uniós válaszok

Hogyan válaszolt az unió az új kihívásokra és mit tanulhatunk ebből? Az unió első válaszainak egyike az volt, hogy kialakították és bevezették azt a mutatószám-rendszert, mellyel folyamatosan országonként is számba veszik, figyelemmel kísérik a lisszaboni célok teljesítését. Az ún. *strukturális mutatók* e rendszere, tükrözve e stratégia célrendszerének komplexitását, jelenleg összesen 117 mutató adatsorát foglalja magában,

- a makrogazdasági háttér,
- a foglalkoztatás,
- az innováció és kutatás,
- a gazdasági reformok,
- a társadalmi kohézió és
- a környezet

jellemzőiről. Esetenként a kiválasztott 14 főmutató alakulását vizsgálják. Kapcsolva e mutatószám-rendszerhez az unió

- kiterjesztette a *teljesítményértékelés*, a benchmarking módszer alkalmazását és azoknak az eredménytábláknak a közreadását is, melyek egymás mellé állítják és rangsorolják a tag- és jelölt országok, az Egyesült Államok és Japán mutatóit,
- mind több mélyebb *elemző-értékelő tanulmányt* készített, tűz ki vitára és publikál, megerősítve együtt-

működését az e téren igen aktív és eredményes OECD igazgatóságokkal és bizottságokkal is.

A kihívásokra válaszként az uniós elemzések és programok középpontjába

- a kutatás-fejlesztés és innováció,
- a kis- és középvállalatok és a vállalkozásérsítés,
- a termelékenység-versenyképesség és
- a szektorális iparpolitika

kérdéseit állították, majd ehhez társították még

- a részpolitikák integrálásának és
- a rendszeres hatáselemzések készítésének

követelményeit. (Az OECD 2004 júniusi, isztambuli kkv és innovációs miniszteri konferenciájának is e két utóbbi volt a fő ajánlása.) Azoknak az egymást követő állásfoglalásoknak, határozatoknak, programoknak és akcióterveknek a felsorolásától, melyek e témakörökben egymást követték, és *irányadók részünkre* is, eltekintek, mert interneten hozzáférhetőek mindenki számára. E témák legtöbbször konferenciánk további ülésein napirendre kerül. A konferenciát követő, tanulságait összegező értékelés feladata lesz számba venni, mire hívjuk fel majd külön is a figyelmet ajánlásainkban.

Ha azt nézzük, milyen fokon hasznosítjuk ezeket az uniós adatokat és értékeléseket, mennyire kapnak helyet a kiemelt uniós témák és állásfoglalások egyfelől a hazai kutatók munkáiban, másfelől a hivatalos dokumentumokban, programokban, a kép, amit kapunk, nem teljesen megnyugtató. Konferenciakötetünk előadásait áttekintve például, találkoztunk naprakész hivatkozásokkal kitűnően alátámasztott előadásokkal, máskor teljes érdektelenséggel a korábbi kutatások eredményeivel és a frissebb uniós dokumentumokkal szemben. *Mind a kutatók, mind a gazdaságirányítás sokkal nagyobb mértékben kellene, hogy idézze, elemezze és hasznosítsa az uniós (és OECD) statisztikát, az évente közreadott versenyképességi jelentéseket, az innovációs és vállalati eredménytáblák, az ismétlődő közösségi innovációs (CIS) és egyéb felmérések adatait.*

Ugyanakkor örömmel regisztrálhatjuk, hogy konferenciánk előadásai középpontba a versenyképességet állítva a fentebb említett kiemelt témakörök nagy részét jól lefedik, és mint uniós tagországban, visszatérően foglalkozik ezekkel a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás is. Néhány hiány azonban itt is érzékelhető, az egyik kihívás ezek mielőbbi pótlása.

Kihívások a gazdaságirányítás számára

A magyar gazdaságirányítás az uniós programokhoz való kapcsolódás során a hazai érdekek, kénysze-

rek és lehetőségek, tennivalók és következmények beazonosítása mellett azzal a feladattal is szembesül, hogy minél gyorsabban illeszkedjen az unió gazdaságpolitikájának teljes *cél-, eszköz- és normarendszeréhez*. A csatlakozást követően benyújtott Konvergencia Programunkat 2004. július 8-án jóváhagyták bizonyos fenntartással és ajánlásokkal (megjegyezve, hogy nemcsak a „bizakodóbb”, hanem már az alapvariáns is tartalmaz optimista elemeket). Ad országajánlásokat a 2004. évi Átfogó Gazdaságpolitikai Irányelvek (BEPGs) is, ennek nagyobb nyilvánosságot kellene kapnia. Magyarország számára a következő öt feladatot jelölték meg:

- a költségvetési hiány további, fenntartható csökkentése,
- a foglalkoztatottság növelése, a munkaerőpiac strukturális problémáinak rendezése,
- a költség-versenyképesség javítása (termelékenység és béralakulás összhangja),
- a termelékenységnövekedés feltételeinek javítása,
- a valódi verseny erősítése a hálózati ágazatokban (energetika, távközlés).

Ezek közül az utóbbi években kevés figyelem fordult a *termelékenységnövekedés* feltételeinek számbavetele és javítása felé, itt nagy a lemaradásunk. Termelékenységünk rendszerváltást követő, nemzetközileg is kiemelkedő növekedésének *egyik fő forrása* a nem-hatékony nagyvállalatok és a jelentős *kapun belüli munkanélküliség* felszámolása volt. Ez a forrás azonban kimerült. Kiemelkedő szerepet játszott a külföldi tőke beáramlása, ezt továbbra is ösztönözni kívánjuk. Ugyanakkor a hazai és a külföldi tulajdonban lévő vállalatok munkatermelékenységében mutatkozó igen nagy (szinte példa nélküli) *átlagosan két és félszeres* különbségre is figyeljünk fel. Arra is, hogy az egyes ágazatok között mind e tekintetben, mind a termelékenység növekedését nézve igen nagyok a különbségek. Az utóbbi tíz évben a munkatermelékenység egyes szakágazatokban többszörösére, másokban alig nőtt, vagy éppen csökkent (bőr-cipőipar, élelmiszeripar).

A *gazdaságpolitika* egyes ágainak és az ezekért felelős intézmények munkájának jobb integrálása, az ún. holisztikus közelítés, az ettől várt szinergikus hatás, úgy tűnik, az új kormány egyik fontos törekvése lesz. Figyelemmel arra, hogy a foglalkoztatottaknak két egyformán fontos köre van, az alkalmazottak és az önálló (önfoglalkoztatók) és a foglalkoztatottságot mindkét körben célszerű növelni, erősebb integrációt igényel a foglalkoztatási és (az új kormányprogramban is csak halványan megjelenő) vállalkozásérsítő politika is.

Alig látszik mozgás a *hatáselemzések* irányában. Ezt az uniós támogatások esetében megkövetelik, de valójában *minden intézmény minden* programjának értékeléséhez és további fenntartásához, javításához vagy törléséhez elengedhetetlen. A független hatáselemzések rendszeresítéséhez erős ellenállás kemény leküzdésére lesz szükség! Hasonlóan az *átláthatóság* biztosításához; hogy (ha nem is a zsebekbe, de) a programokba és költségvetéseikbe az érintetteknek legyen betekintésük és némi beleszólásuk.

A *társadalmi párbeszéd* erősítése, amire a magyar kormány által még 2002-ben aláírt Európai Kisvállalati Charta is kötelez, valamit előremozdult. Ennek egyik újabb, általánossá vált formája az unióban a *nyilvános konzultáció*, a fontosabb állásfoglalások és programok tervezetének közzététele az interneten. Ezekhez már mi is hozzászólhatunk és az unió honlapján követhetjük, mennyire élnek ezzel a lehetőséggel a hazai hivatalok, civil szervezeteink, a kutatók, állampolgárok (kevésbé). Üdvözljük, hogy néhány intézményünk átveszi ezt a gyakorlatot és várjuk, hogy számuk gyarapodjon.

A gazdaságvezetés számára nagy kihívás az is, hogy az unió számon fogja kérni az ajánlások követését, és ugyanígy a már benyújtott Foglalkozási Akcióterv mellett az Innovációs Akcióterv és a Vállalkozási Akcióterv elkészítését és teljesítését. A teljesítményértékelések (*benchmarking*), az ún. nyitott koordináció keretében olyan nagyon szükséges és hasznos kontrollt jelent ez, mely iránt az államigazgatás és a politika a hazai kutatás felé eddig csekély fogadókészséget mutatott.

Kihívások a kutatás számára

A konferencia előadásai sokoldalúan tárgyalják a versenyképesség fogalmát, közelítését az iparpolitika, a regionális politika, a vállalati stratégia és a vállalatértékelés oldaláról. Nagy teret kaptak a kutatás-fejlesztés és az innováció, valamint a kis- és középvállalatok kérdései. A kvv szekció 7 előadása mellett más szekciókban további 9 előadás tárgyalja e vállalatcsoport helyzetét és öröndetes módon több előadás kifejezetten a vállalkozás kérdéseit is. Ezzel közelebb kerültünk ahhoz, hogy végre mi is határozottan megkülönböztessük a *vállalat* és a *vállalkozás* (enterprise és entrepreneurship) fogalmát, erősítsük feladatait. Néhány további előadás a vállalatok vezetésének környezeti változásairól, az adminisztratív és vállalkozói vezetés új feladatairól még hasznosan gazdagíthatna volna a konferencia programját.

Gyengén szerepelnek a konferencián a versenyképesség termelékenységi összefüggései, hiányzik az ipar egyes szektorainak közelebbi vizsgálata, és nem szerepelnek hatáselemzések, pedig mindezekhez az unió egyre több ösztönzést, módszertani és háttéranyagot ad. *A hiányok pótlása az egymástól függetlenül kiírt és elbíralt közbeszerzési pályázatok között koordinációt igényelne, az uniós példákat követve kutatói testületek bevonásával.* (Kitűnő példa az Egyesült Királyság kutatási tanács rendszere, ezek között a Gazdaság- és Társadalom Kutatási Tanács e jelmonddal: Minőség, Relevancia, Függetlenség).

Kutatóink számára ahhoz, hogy megfeleljenek az újabb kihívásoknak, nagy segítséget jelent az uniós kutatásokhoz való szervezettebb kapcsolódás. Ez csatlakozásunkkal még több területen kap majd intézményes kereteket. Jó példákat már eddig is láthattunk, több konferencia-előadás is beszámolt ilyen együttműködésekéről; más előadásokból hiányzott a nemzetközi összehasonlítás. Az unió vagy az OECD által koordinált felmérésekhez való csatlakozás még inkább készen kínálja majd az alaposabb nemzetközi összehasonlítások lehetőségét, ugyanakkor a hazai kutatóhelyek között is jobb együttműködést igényel. *A jobb együttműködés* azt is segíthetné, hogy a vállalatokat ne terheljük kis mintára épülő, felesleges, párhuzamos felmérésekkel.

Több szakmai vita fokozná a minőségi igényességet, segíthetné az eredmények szembesítését és integrálását. Időszerű lenne, hogy az akadémiai testületek, ezek között a IX. Gazdaság- és Társadalomtudományi Osztály a „folyó ügyek” intézése mellett átfogóan értékelje: időben és jól jelzi-e területén a kutatás a gazdaságot érő kihívásokat, segíti-e és hogyan segítheti eredményesebben a válaszadást ezekre?

Az unió és az OECD tagországai felé legtöbbször alkalmazott segítő módszere a „*legjobb gyakorlat*” vagy szerényebben a „jó példák” ismertetése, ajánlása és elterjesztése. A hazai kutatásra fontos szerep vár a hazai „jó példák” feltárása, és más országok „jó példáinak” tanulmányozása, adaptálásuk segítése terén. Hazai jó példaként egyet idézek:

- a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium és az MTA 2002 novemberében aláírt együttműködési megállapodását.

Ez a munkaügyi kutatások és hasznosításuk terén jelentős eredményeket hozott.